

॥ श्रीमद्भगवद्गीता विवेचन सारांश ॥

प्रकरण 14: गुणत्रय विभाग योग

3/3 (श्लोक 19-27), रविवार, 09 नवम्बर 2025

विवेचन: गीता विदुषी सौ. वंदना वर्शेकर જી

यु ट्युब लिंक: <https://youtu.be/qlFVWi5IBjl>

आध्यात्मिक अभ्यास

गीता परिवारની પરંપરા મુજબ સત્રની શરૂઆત સુંદર ભજન, શ્રી હનુમાન ચાલીસાના પાઠ, ભગવાન કૃષ્ણની પૂજા, દીવા પ્રગટાવવા અને ગુરુના ચરણોમાં પૂજા સાથે થઈ.

મા સરસ્વતી, શ્રીભગવાન વેદવ્યાસ, જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ અને સદ્ગુરુ સ્વામી ગોવિંદદેવગિરિજી મહારાજના ચરણોમાં પૂજન સાથે, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના પ્રેમીઓએ નમ્રતાપૂર્વક અભિવાદન કર્યું.

છેલ્લા સત્રમાં, આપણે સમજી ગયા હતા કે સ્વના સાચા સ્વભાવને સમજવા માટે, પોતાની અંદર રહેલા ગુણોનું અવલોકન કરવું જરૂરી છે જે બધી ક્રિયાઓ કરે છે. દરેક વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ અને જીવનશૈલી આ ગુણોના વિવિધ ક્રમચયો, સંયોજનો અને પ્રમાણ દ્વારા ઘડવામાં આવે છે. આનું કારણ એ છે કે વ્યક્તિ પોતાને એક ગુણ માને છે અને તે ગુણોને પોતાનો સાચો સ્વભાવ માને છે. આ સંદર્ભમાં, પ્રકરણનો ઉત્તરાર્ધ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા એક સંપૂર્ણ યોગ ગ્રંથ છે અને આનંદમય જીવન જીવવાની કળા છે. તે એક અદ્ભુત ગ્રંથ છે જે હતાશ આત્માને આનંદ તરફ દોરી જાય છે. તે કૃષ્ણ દ્વારા યુદ્ધભૂમિ પર સીધા ગીત તરીકે ગવાયું હતું. બધા ઉપનિષદોના તત્ત્વજ્ઞાનનો સંપૂર્ણ સાર શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં સમાયેલો છે. અર્જુન દ્વારા, ભગવાનના મુખમાંથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો આનંદ માણવા ઇચ્છુક લોકો માટે જીવનનો આ સૌથી સુંદર અને આનંદદાયક ગ્રંથ છે. આ અધ્યાય દ્રષ્ટા બનવાની કળા શીખવે છે, ગુણોના બંધનમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ દ્રષ્ટા બનવું છે. 'હું ક્રિયાઓનો કર્તા કે અનુભવકર્તા નથી, પણ નિરીક્ષક છું' એ અનુભૂતિ, મારા શરીરમાં થતી આ ક્રિયાઓ આ ગુણોને કારણે થઈ રહી છે.

ગુણોનું બંધન અને અનાસક્તિનો માર્ગ :

સત્ત્વ, રજ અને તમ - ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ (ત્રણ ગુણો)થી ઉત્પન્ન થયેલા ત્રણ ગુણો - આપણા બંધનનું કારણ છે કારણ કે આપણે તેમને આપણા સાચા સ્વભાવ તરીકે સ્વીકાર્યા છે.

જેમ એક વાહનનો ઉપયોગ એક સ્થળથી બીજા સ્થળ સુધી જવા માટે થાય છે, પરંતુ સ્થળ પર પહોંચ્યા પછી, તેને ત્યજી દેવામાં આવે છે; વ્યક્તિ તેમાં બેસી રહી શકતો નથી, તેવી જ રીતે, આ ગુણો જીવનના અંતિમ લક્ષ્ય સુધી પહોંચવાની યાત્રામાં માધ્યમ તરીકે સેવા આપે છે. ત્રણ ગુણોની લાક્ષણિકતાઓ અને મૃત્યુ સમયે વ્યક્તિ જેની સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલો છે, અથવા ગુણ જેના પ્રભુત્વમાં વ્યક્તિ શરીર છોડી દે છે, તે આગામી જન્મ નક્કી કરે છે, અને આત્મા ફરીથી તે ગુણો સાથે

બંધાયેલો બને છે. તેથી, આ એક મહત્વપૂર્ણ પ્રકરણ છે જે શીખવે છે કે દુનિયામાં રહેતા સમયે કેવી રીતે અલગ રહેવું.

ઘણીવાર, દુન્યવી ઘટનાઓ આપણા મન પર એટલી છાપ પડી જાય છે - જેને "દુનિયાની ગંદકી" પણ કહેવામાં આવે છે - કે આપણે તેના આધારે સુખ કે દુઃખનો અનુભવ કરવાનું શરૂ કરીએ છીએ. આ વાત નારિયેળના ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવી શકાય છે. લીલાં નારિયેળમાં, ફળ તેના બાહ્ય કવચ સાથે મજબૂત રીતે જોડાયેલું રહે છે, પરંતુ જ્યારે તે સુકાઈ જાય છે, ત્યારે કવચથી અલગ થઈ જાય છે અને ખડખડાટ કરે છે. તેવી જ રીતે, જ્યાં સુધી દુનિયા પ્રત્યે આસક્તિ અથવા પ્રેમ હોય છે, ત્યાં સુધી આપણે તેને વળગી રહીએ છીએ, અને જ્યારે આ આસક્તિ સુકાઈ જાય છે, ત્યારે આપણે તેનાથી મુક્ત થઈએ છીએ.

જ્યાં સુધી દુનિયા પ્રત્યે અતિશય આસક્તિ હોય છે, ત્યાં સુધી તે આપણને બાંધે છે, નાયતા રાખે છે અને સુખ અને દુઃખ જેવી લાગણીઓમાં ફસાવે છે. આનું કારણ એ છે કે આપણે જે વસ્તુઓની ઇચ્છા રાખીએ છીએ તેના પ્રત્યે આસક્તિ અને જે વસ્તુઓની ઇચ્છા નથી તેના પ્રત્યે અણગમો વિકસાવીએ છીએ. નિરીક્ષક તરીકે આ બધી ક્રિયાઓનું અવલોકન કેવી રીતે કરવું તે ગુણોની ચર્ચાનો સાર છે.

ગુણો અને આત્મ-સાક્ષાત્કારના કાર્યો :

શ્રીભગવાન અર્જુનને સરળ રીતે સમજાવે છે કે કોઈપણ ક્રિયા, ભલે તે યોગ્ય દિશામાં થઈ રહી હોય, અટકી રહી હોય, અથવા આગળ વધી રહી હોય, તે ગુણોને કારણે થાય છે. જો સત્ત્વ રજસ સાથે પ્રબળ હોય, તો ક્રિયા યોગ્ય દિશામાં આગળ વધે છે. જો તમો રજસ સાથે પ્રબળ હોય, તો ક્રિયા ખોટી દિશામાં જાય છે. હકીકતમાં, ક્રિયા રજસને કારણે થાય છે. ક્રિયાનું રોકવું એ તમનો પ્રભાવ છે, જ્યારે જ્ઞાનના પ્રકાશમાં યોગ્ય દિશામાં ચાલતી ક્રિયા સત્ત્વનો પ્રભાવ છે. સત્ત્વમાંથી મેળવેલું જ્ઞાન આપણને એવી સ્થિતિમાં લઈ જાય છે જ્યાં આત્માના સાચા સ્વભાવનો સાક્ષાત્કાર શરૂ થાય છે.

શ્રીભગવાન કહે છે, "હે અર્જુન, સમજો કે આ બ્રહ્માંડમાં જે કંઈ થઈ રહ્યું છે તે ગુણોને કારણે થઈ રહ્યું છે. ગુણો કર્તા છે." હું કર્મનો કર્તા કે ભોગવનાર નથી." પરંતુ તે ગુણો છે જે મને આ બધું કરવા માટે પ્રેરિત કરી રહ્યા છે." જ્યારે આ અનુભૂતિ થાય છે ત્યારે શું થાય છે? ભગવાન આગામી શ્લોકમાં આનો જવાબ આપે છે.

14.19

નાન્યં(ઙ) ગુણેભ્યઃ(ખ) કર્તારં(ચ્), યદા દ્રષ્ટાનુપશ્યતિ।
ગુણેભ્યશ્ચ પરં(વ્) વેત્તિ, મદ્ભાવં(મ્) સોઽધિગચ્છતિ॥૧૪.૧૯॥

જે કાળે સાક્ષીરૂપ રહેલો દ્રષ્ટા ત્રણ ગુણો સિવાય બીજા કોઈને કર્તારૂપે નથી જોતો અને ત્રણ ગુણોથી સાવ પર એવા સચ્ચિદાનંદઘન - સ્વરૂપ મુજ પરમાત્માને તત્ત્વથી જાણે છે, એ વખતે એ મારા સ્વરૂપને પામે છે.

"યદા દ્રષ્ટા ગુણેભ્યઃ અન્યં કર્તારં ન અનુપશ્યતિ"

જ્યારે નિરીક્ષક એટલે વ્યક્તિ, સાક્ષીભાવથી પોતાના કાર્યોનું અવલોકન કરે છે, ત્યારે તેને ખ્યાલ આવે છે કે ગુણો સિવાય બીજો કોઈ કર્તા નથી. સામાન્ય રીતે, જ્યારે કોઈ અપમાન કરે છે અથવા ગુસ્સો કરે છે, ત્યારે મનમાં તાત્કાલિક પ્રતિક્રિયા ઉદ્ભવે છે, પરંતુ જો સાક્ષીભાવથી આ ક્રિયાઓ અને પ્રતિક્રિયાઓનું અવલોકન કરવાનું શીખી લીધું છે તે નિરીક્ષક છે. જે વ્યક્તિ સાક્ષી (દ્રષ્ટા) બને છે અને પોતાના જીવન, પોતાના કાર્યો અને વિશ્વનું અવલોકન કરવાનું શરૂ કરે છે, "અન્યં કર્તારં ન અનુપશ્યતિ" એટલે કે, તે ગુણો સિવાય બીજો કોઈ કર્તા જોતો નથી. તે સમજે છે કે બધી ક્રિયાઓ ગુણોથી થાય છે અને આ દુનિયામાં ગુણો સિવાય બીજો કોઈ કર્તા નથી.

આ ગુણો પણ મનુષ્યના જુદા-જુદા સ્વભાવનું કારણ છે. ઉદાહરણ તરીકે, દુર્યોધન અને અન્ય કૌરવો અને પાંડવો એક જ શાળામાં શિક્ષિત હતા, પરંતુ તેમના વર્તન અને વિચારસરણીમાં ભિન્નતા હતી. તેથી, દુર્યોધન કહે છે કે તે જાણે છે કે ધર્મ અને અધર્મ શું છે. અહીં, ધર્મ કોઈ પૂજા પદ્ધતિનો ઉલ્લેખ કરતો નથી, પરંતુ તે ફરજનો ઉલ્લેખ કરે છે જે કરવી જોઈએ. બીજી બાજુ, અકર્તવ્ય અથવા અધર્મ એ છે જે ન કરવું જોઈએ કારણ કે તે પોતાને, સમાજને અને બ્રહ્માંડને નુકસાન પહોંચાડે છે.

દુર્યોધન કહે છે-

"जानामि धर्मं न च मे प्रवृत्तिः जानाम्यधर्मं न च मे निवृत्तिः।

केनापि देवेन हृदि स्थितेन यथा नियुक्तोऽस्मि तथा करोमि॥"

(गर्गसंहिता अश्वमेध 50.36)

હું ધર્મ શું છે તે જાણું છું, પણ મને તેના પ્રત્યે કોઈ ઝુકાવ નથી. હું અધર્મ પણ જાણું છું, પણ હું તેનાથી દૂર રહી શકતો નથી. મારા હૃદયમાં એક દેવતા છે, તેઓ મને જે કરવાનું કહે છે તે હું કરું છું.

તેને સમજાયું કે તે એવી કોઈ વસ્તુથી બંધાયેલો છે જે તેને નિયંત્રિત કરે છે અને તે પોતાને નિયંત્રિત કરવામાં અસમર્થ છે. આ રજોગુણ (જુસ્સો) જ તેને બીજાનું રાજ્ય હડપ કરવા અને તેની ભાભીના કપડાં ઉતારવા જેવા ગુનાઓ કરવા મજબૂર કરતો હતો. તેથી, પરમ ભગવાન કહે છે કે જેણે સમજી લીધું છે કે ગુણો (ગુણો) સિવાય બીજો કોઈ કર્તા નથી, તે અંતિમ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

"गुणेभ्यः परं वेत्ति" એટલે કે, તે ગુણોની બહારના તત્ત્વને પણ જાણે છે અને "स मद्भावं अधिगच्छति" એનો અર્થ એ કે તે મારી લાગણીઓ સમજે છે.

દિવ્ય સ્થિતિ અને ભગવાનની ચેતનાની પ્રાપ્તિ -

સાંસારિક કાર્યો ગુણોથી થાય છે, પરંતુ આ ગુણોથી આગળ, એક અસ્તિત્વ છે - પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા. તે પરમાત્મા ગુણોથી પરે છે. તે તેમના દ્વારા બંધાયેલા નથી. જ્યારે તે અવતાર લે છે, ત્યારે પણ તે પોતાના નિયંત્રણ હેઠળના ગુણો સાથે કાર્ય કરે છે. જે આ સમજે છે, તેના માટે પરમ ભગવાન પરમાત્મા છે. 'વેત્તિ' શબ્દનો ઉપયોગ કરો જેનો અર્થ થાય છે-સાર જાણવા માટે, સ્વરૂપ અને પ્રકૃતિને સારી રીતે જાણવા માટે. હવે, આ બંધનમાંથી મુક્ત થવા માટે, આપણે એવી વ્યક્તિ સાથે જોડાવું જોઈએ જે બંધનથી મુક્ત છે. તેથી, આપણે આવા પરમ પુરુષોત્તમ ભગવાન, સંતો અથવા ગુરુઓનો આશ્રય લેવો જોઈએ જેમણે આ ગુણોને પાર કર્યા છે. ફક્ત તેઓ જ આપણને બંધનમાંથી મુક્ત કરી શકે છે.

શ્રીભગવાન કહે છે કે જેણે આ રહસ્ય સમજી લીધું છે, "તે મારો સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરે છે" એટલે કે, તે મારી અનુભૂતિ મેળવે છે. શ્રીભગવાનની અનુભૂતિ સત્-ચિત્-આનંદ સ્વરૂપ છે. સત્ય એટલે કે, શાશ્વત જીવન, જે ક્યારેય સમાપ્ત થતું નથી, જે ત્રણ કાળનું સત્ય છે અને દેશ અને સમયનું પરમ સત્ય છે. ચિત્ એટલે કે, અખંડ, સંપૂર્ણ અને સર્વાંગી જ્ઞાન અને આનંદ એટલે કે, સ્વતંત્ર સુખ, જેનો કોઈ વિરોધી અર્થ નથી. આનંદ અને દુઃખ એક જ સિક્કાની બે બાજુઓ છે, પરંતુ આનંદ અખંડ છે. સાધક પરમાત્માના સાચા સ્વભાવ, શાશ્વત આનંદના મૂર્ત સ્વરૂપને અનુભવે છે અને પ્રાપ્ત કરે છે.

દિવ્ય સ્થિતિનું સ્વરૂપ અને તેની પ્રાપ્તિ :

આ સંદર્ભમાં, શ્રીભગવાને પહેલા જ સ્પષ્ટતા કરી દીધી છે -

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः।

जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः॥

એટલે કે, કોઈ જીવ તેના ગુણોના આધારે ઉપર, મધ્ય કે નીચે કેવી રીતે પ્રગતિ કરે છે? જે સાધક આ જ્ઞાનને સમજે છે અને સાક્ષીભાવથી પોતાના જીવનનું અવલોકન કરે છે અને દિવ્ય પરમાત્મા સાથે જોડાય છે, તે દર્શક બને છે, એમ પરમાત્મા કહે છે. તે દૃશ્યમાન નહીં પણ દ્રષ્ટા બને છે અને દૃશ્યમાનના પરિણામોથી મુક્ત થાય છે. તે ફક્ત દિવ્ય પરમાત્માના સ્વરૂપને જ જાણતો નથી, પણ તે સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અને તેની સાથે એક થઈ જાય છે.

આ દિવ્ય સ્થિતિના જીવંત ઉદાહરણો આપણને સંતો અને ઋષિઓના જીવનમાં જોવા મળે છે:

ઠાકુર રામકૃષ્ણ પરમહંસ: માતા જગદંબાની તેમની ભક્તિ નિઃસ્વાર્થ હતી - એક પ્રકારનો બિનશરતી પ્રેમ, જેમાં એકમાત્ર ઇચ્છા તેમને પ્રાપ્ત કરવાની હતી. આ ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને, માતાએ તોતાપુરી મહારાજને તેમને તત્વજ્ઞાન શીખવવા મોકલ્યા, જેમણે બદલામાં વેદાંતનું જ્ઞાન આપ્યું. આ પછી, ઠાકુર માતા સાથે એટલા એક થઈ ગયા કે જ્યારે તેમને ગળાનું કેન્સર થયું, ત્યારે તેમણે તેમના શિષ્ય નરેન્દ્રનાથ (સ્વામી વિવેકાનંદ)ની વિનંતીને નકારી કાઢી. નરેન્દ્રનાથે તેમને તેમના ગળા પર મન કેન્દ્રિત કરીને પોતાને સાજા કરવા વિનંતી કરી, પરંતુ ઠાકુરે જવાબ આપ્યો, "ઓ મૂર્ખ, શું હું ફરીથી આ નશ્વર શરીરમાં મન, બુદ્ધિ અને ચેતનાને જોડું જે તે શાશ્વત, સભાન જગદંબાની સાથે એક થઈ ગયા છે?" તેમની એકતાની સ્થિતિ એવી હતી કે દક્ષિણેશ્વરમાં દેવી કાલીની પૂજા કરતી વખતે, તેઓ પોતે તેમને ચઢાવવામાં આવેલા માળા પહેરતા અને પ્રસાદ ગ્રહણ કરતા. આ જોઈને, મંદિરના સંચાલક, માથુર બાબુ સમજી ગયા કે ઠાકુર હવે પરમજ્ઞાનીની સ્થિતિમાં પહોંચી ગયા છે અને પૂજા માટે બીજા પૂજારીની નિમણૂંક કરવી પડશે.

સંત તુકારામ મહારાજ:

સત્સંગમાં પ્રવૃત્ત થતાં, તુકારામ પોતે પાંડુરંગ જેવા બની ગયા, જોકે પૂજાનું કાર્ય તેમના શરીર સાથે ચાલુ રહ્યું. તેઓ કહેતા હતા-

"આધી હોતા સત્સંગ, તુકા જ્ઞાલા પાંડુરંગ,
યાચે ભજન રાહીનાં, મૂલ સ્વભાવ જાઈનાં ॥

તેમનું મન, બુદ્ધિ અને હૃદય તે પાંડુરંગમાં એટલા લીન હતા કે તેઓ દરરોજ તેને પોતાની અંદર જોતા હતા.

આદિ શંકરાચાર્ય:

તેઓ નિર્વાણષ્ટકમમાં આ પ્રક્રિયાનું વર્ણન કરે છે, જ્યાં તેઓ ધીમે-ધીમે પોતાને અલગ કરવાનો અને આપણા મૂળ શિવ સ્વરૂપ સુધી પહોંચવાનો માર્ગ બતાવે છે. આપણે ફક્ત શરીર નથી, પરંતુ આપણી અંદર ચેતન તત્વ છે. સમગ્ર બ્રહ્માંડ પદાર્થ અને ચેતનાના જોડાણ દ્વારા કાર્ય કરે છે. આ ફિલસૂફી આધુનિક વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સાથે પણ સુસંગત છે.

આઈન્સ્ટાઈનનું સમીકરણ $E=mc^2$ પણ દ્રવ્ય અને ઊર્જા વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે.

પદાર્થનો વિનાશ શક્ય છે, પરંતુ ચેતના, જે ઊર્જાનું એક સ્વરૂપ છે, તે અવિનાશી છે ('ઊર્જા ન તો બનાવી શકાય છે અને ન તો નાશ કરી શકાય છે') તે ફક્ત રૂપાંતરિત થાય છે. આ શાશ્વત સ્વને સાકાર કરવાનો માર્ગ બતાવતા, શંકરાચાર્ય કહે છે:

મનોબુદ્ધ્યહક્કારચિત્તાનિ નાહં ।
ન ચ શ્રોત્રજિહ્વે ન ચ ગ્રાણનેત્રે ।
ન ચ વ્યોમ ભૂમિર્ન તેજો ન વાયુઃ ।
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવોઽહં શિવોઽહમ્ ॥ ।

(નિર્વાણષ્ટકમ્, 1)

તેનો સાર એ છે કે હું મન, બુદ્ધિ, અહંકાર, ચેતના કે ઇન્દ્રિયો નથી, કે હું પાંચ તત્ત્વો નથી; હું શિવ છું, અવિનાશી, સભાન અને આનંદમય અસ્તિત્વ. આ અનુભૂતિ બધી સમસ્યાઓ અને દુઃખોનો અંત છે, અને ભગવદ્ગીતા આપણને આ લક્ષ્ય તરફ દોરી જાય છે.

गुणानेतानतीत्य त्रीन्, देही देहसमुद्भवान्।
जन्ममृत्युजरादुःखैः(२), विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥१४.२०॥

शरीरनी उत्पत्तिना कारणे आ त्रयो गुणोने पार करीने जन्म, मृत्यु, वृद्धावस्थाने सर्व प्रकारनां दुःखोथी छूटेवो आ पुरुष परमानंदने पामे छे.

श्रीभगवान् कहे छे के "देही देहसमुद्भवान् एतान् त्रीन् गुणान् अतीत्य" अटले के, ज्यारे शरीरमां रडेवो येतन आत्मा शरीरमांथी उत्पन्न थयेवा आ त्रयो गुणोने पार करे छे अने पोताना साया स्वने ओणभे छे, त्यारे तेनुं परिणाम शुं आवे छे? भगवान् समजावे छे के ते "जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते" अटले के, ते जन्म, मृत्यु अने वृद्धावस्था (जरा)ना शारीरिक दुःखोमांथी मुक्त थाय छे अने अमृत सारनो अनुभव करे छे.

आ येवी स्थिति छे जेना माटे प्रार्थना बृहदारण्यक उपनिषदमां करवामां आव्युं छे:

ॐ असतो मा सद्गमय ।
तमसो मा ज्योतिर्गमय ।
मृत्योर्मा अमृतं गमय ।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

साधकने प्याव आवे छे के आ दुःखो शरीर साथे संबंधित छे, आत्मा साथे नही, कारण के ते शरीर नथी, पण आत्मा छे. पछी ते ब्राह्म संजोगोथी प्रभावित थया विना ज्वननो आनंद माझे छे. आ आनंद कंईक प्राप्त करवानो आनंद नथी, परंतु तेना पोताना अस्तित्वनो आनंद छे 'Joy of Being' छे, नही 'Joy of Having'.

दिव्यताना लक्षणो पर अर्जुननो प्रश्न :

आ सांभलीने, युद्धभूमि पर ठालेवा अर्जुन माटे प्रश्न थयो स्वाभाविक छे: आवा दिव्य अस्तित्वना लक्षणो शुं छे? शुं ते डिभावयनी गुणमां सांसारिक बाबतोमां व्यस्त रहे छे के ध्यान करे छे? तेनुं वर्तन शुं छे? भगवद्गीता अेक ज्वंत संवाद छे, कारण के अर्जुनना प्रश्नो ज बधा माटे गहन अंतर्ज्ञान सुवल बनावे छे. जेम तेझे बीजा अध्यायमां अडग ज्ञानी व्यक्ति, बारमा अध्यायमां भक्त अने तेरमा अध्यायमां ज्ञानी व्यक्तिना लक्षणो विशे पूछपरछ करी, तेम ते अही दिव्य अस्तित्व विशे प्रश्नो पूछे छे.

14.21

अर्जुन उवाच
केर्विगैस्त्रीन्गुणानेतान्, अतीतो भवति प्रभो।
किमायारः(भ्) कथं(ञ्) यैतांस्, त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥१४.२१॥

अर्जुन बोल्या: आ त्रयो गुणोथी अतीत पुरुष कयां कयां लक्षणोथी युक्त होय छे अने केवुं आयरण करनार होय छे तथा हे प्रभु! माझस कया उपायथी आ त्रयो गुणोथी अतीत थई शके छे?

अर्जुन भगवानने त्रयो स्पष्ट प्रश्नो पूछे छे -

- “एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः” એટલે કે જેઓ સત્ત્વ, રજ અને તમ આ ત્રણ ગુણોથી આગળ વધી ગયા છે,
- “કૈલિંકૈઃ ભવતિ” એટલે કે તેમનામાં કયા લક્ષણો છે? આપણે તેમને કેવી રીતે ઓળખી શકીએ?
- “કિમાચારઃ” “કથમ્ એતાન્ ત્રીન્ ગુણાન્ અતિવર્તતે” એટલે કે તેમનું આચરણ અને વર્તન કેવું છે? “આ ત્રણ ગુણોને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય” એટલે કે, એક સાધક આ ત્રણ ગુણોને કેવી રીતે પાર કરી શકે?

અર્જુન આ પ્રશ્ન બધા સાધકોના પ્રતિનિધિ તરીકે પૂછે છે, કારણ કે જ્યાં સુધી વ્યક્તિ સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાનને વ્યવહારમાં કેવી રીતે ઉતારવું તે જાણતો નથી, ત્યાં સુધી તે અનુભવનો વિષય બની શકતો નથી. ભગવદ્ગીતા ફક્ત સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાન જ નહીં, પરંતુ અનુભવલક્ષી જ્ઞાન આપવાનો પ્રયાસ કરે છે.

સિદ્ધોના લક્ષણો સાધકો માટે સાધન છે.

તેઓ એક એવો આદર્શ રજૂ કરે છે જે સાધકને તેમના લક્ષ્યસ્થાનને સમજવામાં અને તેમની પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન કરવામાં મદદ કરે છે. જ્યારે સાધકનું લક્ષ્ય ઊંચું હોય છે, ત્યારે તેઓ સતત ઉપર તરફ જુએ છે. જો તેઓ એવું માનીને ભ્રમિત થાય છે કે તેઓ તેમના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી ગયા છે, તો તેઓ પોતાની જાતને અન્ય લોકો સાથે સરખાવે છે અને તેમના દુર્ગુણો - જેમ કે ક્રોધ, ઇચ્છા, અભિમાન અને ઈર્ષ્યા - પર વિચાર કરવાનું શરૂ કરે છે. આપણે જે ગુણોનું ચિંતન કરીએ છીએ તે આપણા મનમાં પ્રવેશ કરે છે, ઉપરની યાત્રાને નીચે તરફ ફેરવે છે.

મન એક ટ્રાન્સફોર્મર જેવું છે; એ રીતે કે ઇન્ડક્શન અસર જેમ એક ગૂંચળામાંથી ઉર્જા બીજા ગૂંચળામાં સ્થાનાંતરિત થાય છે, તેવી જ રીતે મન આપમેળે જેની સાથે સંકળાયેલું છે તેના ગુણોને અપનાવે છે. તેથી, ભગવાન કૃષ્ણ ભગવાન પર મન કેન્દ્રિત કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, જેમ ગોપીઓ ભગવાન કૃષ્ણ પર મન કેન્દ્રિત કરતી હતી. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં, અર્જુનના પ્રશ્નોના જવાબ આપતા, ભગવાન કૃષ્ણ કહે છે.

14.22

**શ્રીભગવાનુવાય
પ્રકાશં(ઞ) ય પ્રવૃત્તિં(ઞ) ય, મોહમેવ ય પાણ્ડવ।
ન દ્વેષ્ટિ સમ્પ્રવૃત્તાનિ, ન નિવૃત્તાનિ કાક્ષતિ ॥૧૪.૨૨॥**

શ્રીભગવાન બોલ્યા: હે પાંડવ! જે મનુષ્ય સત્ત્વગુણના કાર્ય એવા (અંતઃકરણના) પ્રકાશનો, રજોગુણના કાર્યારૂપ પ્રવૃત્તિનો તથા તમોગુણના કાર્યારૂપ મોહનો પણ નથી એમનામાં પ્રવૃત્ત થતાં એમનો દ્વેષ કરતો કે નથી એમનાથી નિવૃત્ત થતા તેમની આકાંક્ષા સેવતો.

હે પાંડવ! દિવ્ય પુરુષના આચરણનું વર્ણન કરતાં ભગવાન કહે છે કે પ્રકાશ (જ્ઞાન, ભલાઈ), પ્રવૃત્તિ (ક્રિયા, જુસ્સો), અને જોડાણ (તમોગુણ)- આ ગુણોમાંથી “સંપ્રવૃત્તાનિ” એટલે કે, જ્યારે તેઓ હાજર હોય ત્યારે તે તેમને ધિક્કારતો નથી, અને “નિવૃત્ત” એટલે કે, જ્યારે તેઓ જાય છે, ત્યારે તેમના “ન કાક્ષતિ” એટલે કે, તે ઇચ્છા પણ રાખતો નથી. તે ફક્ત એક દર્શક તરીકે આ ગુણોના નાટકનું અવલોકન કરે છે.

ઉદાહરણ તરીકે, ઉપદેશ સાંભળતી વખતે

- ક્યારે સત્ત્વગુણ જ્યારે નું વર્યસ્વ હોય છે, ત્યારે દરેક શબ્દ મન પર અંકિત થઈ જાય છે.
- પછી તમોગુણની અસરને કારણે ઊંઘ આવે છે
- અને રજોગુણના પ્રભાવ હેઠળ, ઉભા થઈને બીજું કોઈ કામ કરવાની વૃત્તિ થાય છે.

જે વ્યક્તિ સાક્ષીભાવથી આ ત્રણ સ્થિતિઓનું અવલોકન કરે છે તે ગુણોથી પરે છે. ટૂંકમાં, જે બન્યું છે તેના માટે તિરસ્કારના, અને જે ગયું છે તેની મને ઈચ્છા નથી.

જીવન દર્શનનું એક સુંદર સૂત્ર છે -

સુખ આવે તો એને ભોગવી લેવાનું, એનું પ્રદર્શન ન કરવું અને દુઃખ આવે તો સહન કરી લેવું, વારંવાર એનું ચિંતન ન કરવું.

એક સામાન્ય માણસનું મન સંપૂર્ણ જેવું છે જે અપમાન અને નિંદા જેવી ઘટનાઓને ગ્રહણ કરે છે અને તેના વિશે વિચારતો રહે છે. તેનાથી વિપરીત, ગુણોથી પરે રહેલી વ્યક્તિનું મન અલગ હોય છે.

જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે તેમ:

**દીપાચેનિ પ્રકાશં, ગૃહીંચે વ્યાપાર જૈસે ।
દેહીં કર્મજાત તૈસે, યોગયુક્તા ॥
તો કર્મે કરી સકલે, પરી કર્મબંધા નાકલે ।
જૈસેં ન સિપેં જલ્હીં જલેં, પદ્મપત્ર ॥
(જ્ઞાનેશ્વરી, 5.49-50)**

એટલે કે, જેમ ઘરના બધા કાર્યો દીવાના પ્રકાશમાં થાય છે, છતાં દીવો તેનાથી અલગ રહે છે, તેવી જ રીતે યોગમાં રહેનાર વ્યક્તિ શરીરની ક્રિયાઓને એક અલગ નજરે જુએ છે. તે ક્રિયાઓ કરે છે પણ કર્મથી બંધાયેલો નથી, જેમ કમળનું પાંદડું પાણીમાં રહે છે પણ તેના પર પાણીની કોઈ અસર થતી નથી.

સ્વામી વિવેકાનંદની કહેવત-

સ્વામી વિવેકાનંદ એક વાર શિકાગોમાં પોતાના અનુયાયીઓને દુનિયામાં રહીને તેનાથી અલગ રહેવાનો સિદ્ધાંત સમજાવી રહ્યા હતા. જ્યારે લોકોને આ સમજવું મુશ્કેલ લાગ્યું, ત્યારે તેઓ તેમને દરિયા કિનારે લઈ ગયા. ત્યાં ઉભેલા એક વ્યક્તિ જહાજ વહાણ તરફ ઈશારો કરીને તેમણે પૂછ્યું, "જો આ વહાણમાં કાણું પડશે તો શું થશે?" લોકોએ જવાબ આપ્યો, "તે પાણીથી ભરાઈ જશે અને ડૂબી જશે." પછી સ્વામીજીએ સમજાવ્યું, "એ જ રીતે, જો સંસારના પ્રભાવો આપણામાં પ્રવેશ કરશે, તો આપણે પણ તેમાં ડૂબી જઈશું અને તરી શકીશું નહીં." શ્રીભગવાન આ અનાસક્તિની સ્થિતિનું સુંદર વર્ણન કરે છે.

14.23

**ઉદાસીનવદાસીનો, ગુણૈર્યો ન વિચાલ્યતે ।
ગુણા વર્તન્ત ઇત્યેવ, યોડવતિષ્ઠતિ નેડ્ગતે ॥૧૪.૨૩ ॥**

જે સાક્ષીભાવે સ્થિત થયેલો, ગુણો વડે વિચલિત કરી શકાતો નથી તથા 'ગુણો જ ગુણોમાં વર્તે છે' એમ સમજીને સચ્ચિદાનંદઘન પરમાત્મામાં એકાત્મક ભાવે સ્થિત રહે છે તેમજ તે સ્થિતિથી કદી વિચલિત નથી થતો.

શ્રીભગવાન, દિવ્ય પુરુષના લક્ષણોનું વર્ણન કરતા કહે છે કે તે "ઉદાસીનવત્ આસીનઃ" એટલે કે, તે ઉદાસીન રહે છે.

આત્માનો સાર અને દુનિયાથી તટસ્થતા

એવી વ્યક્તિ જેણે દિવ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી છે. બહારથી તે દુનિયાનો આનંદ માણતો દેખાય છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તે પોતાની અંદર રહેલા દિવ્યતાનો આનંદ માણી રહ્યો છે. ઉપરછલ્લી રીતે, તે દુનિયામાં સમાઈ ગયો હોય તેવું લાગે છે, પરંતુ તે આંતરિક રીતે જે આનંદ અથવા રસ અનુભવે છે તે 'રસો વૈ સઃ', (તે જ સાર છે) તે ફક્ત તે પરમ અસ્તિત્વનો જ સાર છે.

આવી વ્યક્તિ, દુન્યવી ઘટનાઓમાં સામેલ થયા વિના, **ઉદાસીનવત્ આસીન (ઉદાસીનતાથી બેસવું)**. 'ઉદ' નો અર્થ ઉપર અને 'અસીન'નો અર્થ બેસવું. એવું લાગે છે કે વ્યક્તિ ઉપર બેઠો છે અને પોતાના શરીર સાથે જોડાયેલ નથી. જેમ બહુમાળી ઇમારતના ઉપરના માળે બેઠેલી વ્યક્તિ નીચેની વસ્તુઓને જુએ છે, તે નાની અને દૂરની દેખાય છે અને નીચેનો અવાજ તેના પર અસર કરતો નથી. તેવી જ રીતે, એક જ્ઞાની વ્યક્તિ માટે, વિશ્વની બધી ઘટનાઓ સૂક્ષ્મ, નાની અને દૂરની લાગે છે. તે તેમને પોતાની નજીક જોતો નથી, જેના કારણે દુનિયા સાથેનો તેનો સંબંધ ધીમે ધીમે તૂટી જાય છે.

તટસ્થ દ્રષ્ટા, પ્રકૃતિના પ્રવાહથી મુક્તિ :

આ શબ્દ 'તટસ્થ' તે અસ્તિત્વ વિશે છે. 'તત્'નો અર્થ નદી અથવા સમુદ્રનો કિનારો છે, અને 'સ્થ'નો અર્થ સ્થિત છે. જેમ કિનારે બેઠેલી વ્યક્તિ નદીના પ્રવાહને જુએ છે, તેવી જ રીતે, આ વ્યક્તિ દુનિયાના પ્રવાહને જુએ છે. જેણે સાધનાના બધા પગથિયાં યઢી લીધા છે અને પૂર્ણ કર્યા છે અને જેનું મન કે બુદ્ધિ સાર્વત્રિક બુદ્ધિ (ઈશ્વર) સાથે જોડાયેલી છે, તે જ પ્રકૃતિમાંથી વહે છે તે દૂરથી આ બધા પ્રવાહોને જુએ છે! તે એક તટસ્થ વ્યક્તિની જેમ દૂરથી પ્રકૃતિના સમગ્ર નાટકને જુએ છે!

ગુણૈર્યો ન વિચાલ્યતે એટલે કે, તે ગુણોથી વિચલિત થતો નથી. તે બીજાના ક્રોધ કે લોભથી પ્રભાવિત થતો નથી, કારણ કે તે સમજે છે કે આ બધા ગુણોના પરિણામો છે. તે સામાન્ય વ્યક્તિની જેમ પોતાને સાંસારિક વર્તનમાં સામેલ કરતો નથી, જેના કારણે સાંસારિક દુર્ગુણો તેનામાં પ્રવેશતા અટકાવે છે. તે બીજાના ક્રોધ કે લોભથી વિચલિત થતો નથી, કારણ કે તે સમજે છે કે આ વ્યક્તિના કાર્યોને કયો ગુણ (સત્ત્વ, રજસ, તમસ) ચલાવી રહ્યો છે. જ્ઞાની વ્યક્તિ દુનિયાને દૂરથી જુએ છે. તેને દૃઢ સમજ છે કે "બસ, ગુણો તો હોય જ છે" એટલે કે, 'ફક્ત ગુણો જ કાર્ય કરી રહ્યા છે.' આ જ્ઞાનમાં સ્થાપિત, તે ક્યારેય ગુણોથી આગળની પોતાની સ્થિતિથી વિચલિત થતો નથી!

પંચકોષનું છેદન અને ગુણાતીત સ્થિતિ :

ગુણાતીત સમજે છે કે ગુણો જ ગુણોમાં કામ કરી રહ્યા છે. આ સત્યને સમજીને તેમાં સ્થિત બને છે અને ક્યારેય વિચલિત થતો નથી. તે તે દિવ્ય સ્થિતિમાં પહોંચે છે અને તે સ્થિતિમાંથી ક્યારેય નીચે આવતો નથી.

આ સ્થિતિ પાંચ આવરણોના આવરણને પાર કરીને પ્રાપ્ત થાય છે, જે નીચે મુજબ છે:

1. **અન્નમય કોષ** - શરીર સાથે ઓળખની સ્થિતિ - ભૌતિક વસ્તુઓમાં સંપૂર્ણપણે ડૂબી જવું - મારું માન, અપમાન, ટીકા, પ્રશંસા, મારો પરિવાર, મારી સમૃદ્ધિ, બેંક બેલેન્સ, વગેરે.
2. **પ્રાણમય કોષ**- પ્રાણિક ઉર્જા સ્તર - ભૂખ, તરસ અને ચયાપચય જેવા પ્રાણિક કાર્યોમાં અટવાયેલ રહેવું.
3. **મનોમય કોષ**- મનનું સ્તર - માન-અપમાન, પ્રશંસા-ટીકા, સંકલ્પ-પસંદગી, વગેરે. મનના સ્તર પર અટવાઈ જવું.
4. **વિજ્ઞાનમય કોષ**- બૌદ્ધિક સ્તર - જ્યાં વ્યક્તિ પોતાના સિદ્ધાંતો અને માન્યતાઓથી બંધાયેલો હોય છે.
5. **આનંદમય કોષ** - ચાર કોષ પાર કરતી વ્યક્તિ અસીમ આનંદની સ્થિતિએ પહોંચે છે અને સચ્ચિદાનંદનો અનુભવ કરે છે.

જોકે, તેમણે આ પાંચ કોષોથી પણ આગળ વધવું પડશે, કારણ કે આ પણ એક પ્રકારનું છે બંધન જ્યારે આ અંતિમ અહંકાર ઓગળી જાય છે ત્યારે જ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ આમાં 'હું આનંદનું મૂર્ત સ્વરૂપ છું' માં જે "હું" સમાયેલો છે તેને છોડી દેવાની પણ વાત કરે છે.

મી અહં દેવુનિ શંભુ શાંભવી જ્ઞાલો।

એટલે આ અહં જોઈને હું શિવ-શક્તિ સ્વરૂપ થઈ ગયો!

જે વ્યક્તિ આ પાંચ આવરણોને પાર કરે છે તે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં વિક્ષેપિત થતો નથી.

શ્રીભગવાન આગળ સમજાવે છે કે આવા માણસનો વિશ્વ પ્રત્યેનો દૃષ્ટિકોણ શું છે.

14.24

સમદુઃખસુખઃ(સ્) સ્વસ્થઃ(સ્), સમલોષ્ટાશ્મકાઞ્ચનઃ।
તુલ્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરઃ(સ્), તુલ્યનિન્દાત્મસંસ્તુતિઃ ॥૧૪.૨૪॥

જે નિરંતર આત્મભાવમાં સ્થિત છે, સુખ અને દુઃખમાં સમ રહી પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત રહે છે, માટી, પથ્થર તેમજ સોનામાં સમાન ભાવ રાખે છે, જ્ઞાની છે, પ્રિય અને અપ્રિયને એક જેવા માને છે તથા પોતાની નિંદા કે સ્તુતિમાં પણ સમાન ભાવ રાખે છે.

શ્રીભગવાન કહે છે કે ગુણાતીત પુરુષ 'સ્વસ્થ' હોય છે અને સુખ અને દુઃખમાં સમાન હોય છે.

સમત્વ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો એક ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત છે, જેમ કે કહ્યું છે -"સમત્વ યોગ ઉચ્યતે ।"

અહીં "સ્વસ્થ" શબ્દ ફક્ત શારીરિક સ્વાસ્થ્યનો જ નહીં, પણ આધ્યાત્મિક સ્થિતિનો પણ ઉલ્લેખ કરે છે.

"સ્વે તિષ્ઠતિ ઇતિ સ્વસ્થઃ",

એટલે જે પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત છે રહે છે, જે વ્યક્તિ પોતાના સ્વમાં, એટલે કે આત્મા સ્વરૂપમાં સ્થિત છે, તે જ ખરેખર સ્વસ્થ છે. સામાન્ય વ્યક્તિનો "સ્વ" લોકો, વિષયો, વિચારો અને ઘટનાઓ સાથે જોડાયેલો હોય છે, જેના કારણે તે હંમેશા યંચળ રહે છે.

જેમ કહ્યું:

औरों से मिलने में यह दुनिया मस्त है,
स्वयं से मिलने की सभी लाइनें व्यस्त हैं।

જેણે પોતાના આત્મ-સ્વરૂપને જાણી લીધું છે તે પોતાનામાં સ્થિત થાય છે અને સ્વસ્થ બને છે, જેનું આધ્યાત્મિક અર્થઘટન છે,

"સ્વે તિષ્ઠતિ ઇતિ સ્વસ્થઃ"

એટલે કે, જે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત છે તે સ્વસ્થ છે.

"સમલોષ્ટાશ્મકાઞ્ચનઃ" એટલે કે, તેની નજરમાં, માટીનો ઢગલો, પથ્થર અને સોનું સમાન બની જાય છે. આનો અર્થ એ નથી

કે તે તેના ઘરના સોનાને માટીમાં ફેંકી દેશે, પરંતુ તેને ખ્યાલ છે કે આ વસ્તુઓનું મૂલ્ય માનવ દ્વારા લાદવામાં આવેલું મૂલ્ય છે. વાસ્તવમાં, સોનામાં કોઈ જીવન ટકાવી રાખવાના ગુણો નથી, જ્યારે અન્ન માટીમાં જ ઉગે છે. જો આખું બ્રહ્માંડ સોનાનું બની જાય, તો જીવન અશક્ય હશે! આ દ્રષ્ટિકોણથી, માટી વધુ મૂલ્યવાન છે. આ વાસ્તવિકતાને સમજીને, જે વ્યક્તિ ગુણાતીત થાય છે તે બધી વસ્તુઓ પ્રત્યે સમાન ભાવ જાળવી રાખે છે.

“તુલ્યપ્રિયાપ્રિય:” તે એક ધીરજવાન માણસ છે, સુખદ અને અપ્રિય ઘટનાઓ પ્રત્યે સમાન લાગણીઓ રાખે છે.

“તુલ્યનિન્દાત્મસંસ્તુતિ:” એટલે કે, તે પ્રશંસા અને નિંદામાં સમ રહે છે. આનું કારણ એ છે કે તે સમજે છે કે બીજાઓનું વર્તન તેના નિયંત્રણની બહાર છે. જ્યારે આપણે કોઈની ટીકાથી દુઃખી થઈએ છીએ અથવા પ્રશંસાથી ખુશ થઈએ છીએ, ત્યારે આપણે સંસારના બંધનમાં બંધાઈ જઈએ છીએ, આપણી સ્વતંત્રતા ગુમાવીએ છીએ અને આશ્રિત બની જઈએ છીએ. ગુણાતીત પુરુષ આ રહસ્યને સમજે છે અને દુનિયાના વર્તનથી અપ્રભાવિત રહે છે, તેના આત્મ-સ્વરૂપમાં સ્થિત રહે છે.

આ સમજવું મહત્વપૂર્ણ છે કે આવા મહાન પુરુષો ખરેખર અસ્તિત્વમાં હતા.

સંત એકનાથ મહારાજને 'શાંત બ્રહ્મ' કહેવામાં આવતા હતા અને લોકો તેમને ગુસ્સે કરવા માટે શરત લગાવતા હતા, પરંતુ તેઓ ક્યારેય વિચલિત નહોતા થતા.

એ જ રીતે, ગૌતમ બુદ્ધના જીવનનો એક પ્રખ્યાત પ્રસંગ છે. એક વાર, એક પ્રવચન દરમિયાન, એક માણસ આવ્યો અને તેમના પર થુંક્યો. બુદ્ધે શાંતિથી તે લૂછી નાખ્યું અને પૂછ્યું, "શું તમારી પાસે બીજું કંઈ કહેવાનું છે?" તે માણસે આશ્ચર્યચકિત થઈને કહ્યું, "તમે ગુસ્સે નથી?" બુદ્ધે જવાબ આપ્યો, " જો હું તમારા કાર્યોથી ગુસ્સે થયો હોત, તો હું તમને આધીન થઈ જાત. હું મુક્ત છું."

બીજા દિવસે, તે માણસને પસ્તાવો થયો અને બુદ્ધના પગે પડી ગયો, ક્ષમા માંગી. બુદ્ધે ફરીથી પૂછ્યું, "શું તમારી પાસે બીજું કંઈ કહેવાનું છે?" જ્યારે તેણે ક્ષમા માંગી, ત્યારે બુદ્ધે કહ્યું, "મેં ગઈકાલે જ તમને માફ કરી દીધા હતા. જો તમે ક્ષમા માંગી ત્યારે મેં તમને માફ કરી દીધા હોત, તો હું ફરીથી તમારો આશ્રિત બની ગયો હોત!" **આવા મહાન આત્માઓનું આંતરિક અસ્તિત્વ એટલું શુદ્ધ અને મુક્ત બની જાય છે કે તેઓ પ્રશંસા અને ટીકા સામે પણ સંતુલિત રહે છે. પરમ ભગવાન આ સમત્વની મહિમા વધુ વિસ્તાર કરે છે.**

14.25

**માનાપમાનયોસ્તુલ્ય:(સ), તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયો:।
સર્વારંભપરિત્યાગી, ગુણાતીત:(સ) સ ઉચ્યતે ॥૧૪.૨૫ ॥**

જે માન અને અપમાનમાં સમ છે, મિત્ર અને વેરી પક્ષમાં પણ સમ રહે છે તેમજ સર્વ આરંભમાં કર્તાભાવનાં અભિમાનથી રહિત છે, એ પુરુષ ગુણાતીત કહેવાય છે.

શ્રીભગવાન, ગુણાતીત પુરુષના લક્ષણોને આગળ વધારતા કહે છે કે તેઓ

“માનાપમાનયોસ્તુલ્ય:” એટલે કે, તે માન અને અપમાનમાં સમાન રહે છે. તેનું વર્તન બીજાના નિયંત્રણમાં નથી, તેથી તે માન અને અપમાનથી અપ્રભાવિત રહે છે. અનુકૂળ પરિસ્થિતિઓ માટે પ્રેમ અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓ પ્રત્યે અણગમો - સામાન્ય માનવીઓ સતત આ સંઘર્ષોમાં ફસાયેલા રહે છે, પરંતુ ગુણાતીત પુરુષ તે પાર કરે છે.

‘તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયો:’

એટલે કે, તેને મિત્ર અને શત્રુ બંને માટે સમાન લાગણીઓ છે. આ એક અનોખી પરિસ્થિતિ છે, પરંતુ તેને વાસ્તવિક રીતે સમજવી મહત્વપૂર્ણ છે. તેનો અર્થ વર્તનની સમાનતા નથી, પરંતુ આંતરિક લાગણીઓની સમાનતા છે. શ્રીરામનું ઉદાહરણ આ સ્પષ્ટ કરે છે. તેમણે રાવણ સાથે યુદ્ધ કર્યું અને તેને સજા કરી, જે તેમનું કર્તવ્ય હતું, પરંતુ તેમના હૃદયમાં રાવણ પ્રત્યે કોઈ દ્વેષ નહોતો. રાવણના મૃત્યુ પછી, જ્યારે વિભીષણે તેમના અંતિમ સંસ્કાર કરવાની ના પાડી, ત્યારે શ્રીરામે કહ્યું, "જો તમે તેને તમારો ભાઈ નથી માનતા, તો તેને મારો ભાઈ માનીને તેના અંતિમ સંસ્કાર કરો."

અબ્રાહમ લિંકનના શબ્દો આ ભાવનાને પ્રતિબિંબિત કરે છે:

'With malice towards none, love for all, fight we must'
(કોઈ પ્રત્યે દ્વેષ નહીં, બધા માટે પ્રેમ, છતાં આપણે લડવું જ જોઈએ).

લડાઈ એક ફરજ તરીકે જરૂરી હોઈ શકે છે, પરંતુ અંતરંગને દ્વેષથી મુક્ત રાખવું જોઈએ. તેનાથી વિપરીત, જો આ સિદ્ધાંતને યોગ્ય રીતે સમજવામાં ન આવે, તો પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ જેવી ભૂલો થઈ શકે છે, જેમણે વારંવાર મોહમ્મદ ધોરીને માફ કર્યા પછી, આખરે પોતે જ છેતરપિંડીનો ભોગ બન્યા. તેથી, ભગવદ્ગીતાને ફક્ત શાબ્દિક રીતે જ નહીં, પરંતુ ભગવાન કૃષ્ણ અને મહાભારતના જીવનના પ્રકાશમાં સમજવી જોઈએ. ભગવાન કૃષ્ણએ અર્જુનને એવું કહ્યું ન હતું કે, "શત્રુઓને પણ આત્મા હોય છે, તેથી લડશો નહીં," પરંતુ, તેમણે તેને તેની ફરજ નિભાવવા માટે પ્રેરણા આપી.

'સર્વાર્મ્મપરિત્યાગી'- શ્લોકમાં ઉલ્લેખિત છેલ્લા લક્ષણનો અર્થ કર્મનો ત્યાગ નથી, પરંતુ 'મેં કરી બતાવ્યું' આ કર્તવ્ય ભાવનો ત્યાગ છે. ગુણાતીત પુરુષ સમજે છે કે બધી ક્રિયાઓ તે પરમ શક્તિ દ્વારા પૂર્ણ થઈ રહી છે.

જે વ્યક્તિ આ બધા ગુણો ધરાવે છે, 'ગુણાતીત: સ ઉચ્યતે' એટલે કે, તેને ગુણાતીત કહેવાય છે.

આ ગુણોનો હેતુ જીવનને વ્યવહારુ દિશા આપવાનો છે. જો કોઈએ ચાર વર્ષ પહેલાં તમને છેતર્યા હોય, તો તેમને વ્યવહારમાં યાદ રાખવું મહત્વપૂર્ણ છે, પરંતુ તેમના પ્રત્યે દ્વેષ રાખવો અયોગ્ય છે. આ દ્વેષ આપણા મનને પ્રદૂષિત કરે છે. જેમ કાદવવાળા તળાવમાં પડેલી વીંટી અદ્રશ્ય હોય છે, તેવી જ રીતે, આપણા મનમાં રહેલી ગંદકીને કારણે આપણા આત્મ-તત્ત્વનું પ્રતિબિંબ પણ અદ્રશ્ય થઈ જાય છે.

14.26

**માં(ઞ) ચ યોડવ્યભિચારેણ, ભક્તિયોગેન સેવતે ।
સ ગુણાન્સમતીત્યૈતાન્, બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥૧૪.૨૬ ॥**

જે પુરુષ અવ્યભિચારી ભક્તિયોગથી મને નિરંતર ભજે છે, એ પણ આ ત્રણેય ગુણોને સમ્યક્ રીતે પાર કરીને સચ્ચિદાનંદધન બ્રહ્મને પામવા યોગ્ય બની જાય છે.

ગુણાતીત બનવાનું સાધન: બિનશરતી ભક્તિ

ગુણાતીત સ્થિતિના શિખરનું વર્ણન કર્યા પછી, ભગવાન હવે અર્જુનના આ સ્થિતિ સુધી કેવી રીતે પહોંચવું તે અંગેના પ્રશ્નનો જવાબ આપે છે અને અચૂક ઉપાય બતાવે છે. તેઓ ફક્ત અર્જુનના જ નહીં પરંતુ તેમની પંક્તિના તમામ સાધકોના સારથી છે.

પ્રભુ કહે છે:

"માં ચ યોડવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે"

જે અવ્યભિચારી ભક્તિ દ્વારા મારી સેવા કરે છે. અહીં 'અવ્યભિચારિણી ભક્તિ' શબ્દ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. આ એવી ભક્તિ છે જે ફક્ત પરમાત્મા માટે જ કરવામાં આવે છે, કોઈ સાંસારિક સુખ કે ઉદ્દેશ્યોની પરિપૂર્ણતા માટે નહીં. તેનાથી વિપરીત, "વ્યભિચારિણી" ભક્તિમાં, શ્રીભગવાન સાધન બને છે અને સાંસારિક સુખો સાધ્ય બને છે. જોકે આવી ભક્તિ પણ

શરૂઆતના તબક્કામાં ઉપયોગી છે, જીવનમાં એક ક્ષણ એવી આવે છે જ્યારે સાધક કહે છે-

'Father, I don't want your gifts, I want you'

(પ્રભુ! મને તમારી ભેટો નથી જોઈતી, મને તમે જ જોઈએ છે).

આનું એક ઉદાહરણ આધુનિક જીવનમાં જોઈ શકાય છે. માહિતી ટેકનોલોજી (IT), દવા અથવા એન્જિનિયરિંગ જેવા ક્ષેત્રોમાં વ્યસ્ત માતાપિતા તેમના બાળકોને પૈસા અને મોંઘા રમકડાં પૂરા પાડે છે, પરંતુ તેઓ તેમના માટે પોતાનો સમય ફાળવી શકતા નથી. બાળક થોડા સમય માટે તે રમકડાંનો આનંદ માણી શકે છે, પરંતુ એક દિવસ, તે આખરે તે બધાને છોડી દે છે અને દુઃખમાં પોકાર કરે છે:

"મને આ રમકડાં નથી જોઈતા, મને તું જોઈએ છે! હું તારી સાથે રહેવા માંગુ છું, તારી સાથે વાત કરવા માંગુ છું."

જેમ બાળકનો આ રડવાનો અવાજ સાંભળીને માતાએ તેને ખોળામાં ઉપાડવો પડે છે, તેવી જ રીતે જ્યારે આ રડવાનો અવાજ આત્માના અંદરના ભાગમાંથી નીકળે છે કે 'મને દુનિયાના રમકડાં નથી જોઈતા - પદ, પ્રતિષ્ઠા, મને ફક્ત તું જોઈએ છે. પછી તે નિષ્કલંક ભક્તિનું સ્વરૂપ લે છે.

શ્રીભગવાન કહે છે કે જે વ્યક્તિ તેમની એકાગ્ર ભક્તિથી સેવા કરે છે, 'તે આ ગુણોથી અતીત થાય છે' એટલે કે, તે આ ત્રણ ગુણોથી આગળ વધે છે અને 'બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે' એટલે કે, તે બ્રહ્મ-સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને લાયક બને છે. આમ, શ્રીભગવાને ભક્તિ તરફના માર્ગને સમજાવ્યો છે.

આ ભક્તિની વિશિષ્ટતા સમજાવતા, જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે:

परि तेचि भक्ति ऐसी,
पर्जन्याची सुटिका जैसी,
धरावांचूनि अनारिसी, गतीचि नेणें ॥
(ज्ञानेश्वरी, 11.686)

એટલે કે, જેમ આકાશમાંથી પડ્યા પછી વરસાદનો પ્રવાહ પૃથ્વી પર ન પડે ત્યાં સુધી અટકતો નથી, તેવી જ રીતે ભક્તના અંતરતમ અસ્તિત્વમાંથી વહેતી ભક્તિનો પ્રવાહ ભગવાન સુધી ન પહોંચે ત્યાં સુધી શાંત થતો નથી. તેઓ આગળ કહે છે:

कां सकळ जळसंपत्ती,
घेऊनि समुद्रातें गिंवसिती,
गंगा जैसी अनन्यगती,
मिळालीचि मिळे ॥
(ज्ञानेश्वरी, 11.687)

એટલે કે, જેમ ગંગા પોતાની બધી જળ સંપત્તિ લઈને અવિચલ ગતિએ સમુદ્ર તરફ દોડે છે અને તેમાં ભળી જાય છે, તેવી જ રીતે આ ભક્તિ પણ એવી જ પ્રકારની છે.

તેનો સિદ્ધાંત એ છે કે મન જે વસ્તુ સાથે જોડાયેલું હોય છે તેના ગુણો પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે મન અવિનાશી પરમાત્મા સાથે જોડાય છે, ત્યારે તે પોતે જ બધી અશુદ્ધિઓથી મુક્ત થઈ જાય છે અને અવિનાશી બની જાય છે. એટલા માટે સંત તુલસીદાસ ભગવાન રામને તેમના હૃદય-કમળમાં નિવાસ કરવા પ્રાર્થના કરે છે, જેથી વાસના વગેરે દુર્ગુણોનો નાશ થાય.

આવી ભક્તિનું પરિણામ એ છે કે સાધક ગુણોને પાર કરી જાય છે અને બ્રહ્મસ્વરૂપ (બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે) બનવા માટે સક્ષમ બને છે. તેનો સિદ્ધાંત એ છે કે જ્યારે મન અપરિવર્તનશીલ પરમાત્મા સાથે જોડાય છે, ત્યારે તે પોતે જ તે ગુણોને ગ્રહણ કરે છે અને અશુદ્ધિઓથી મુક્ત અને શુદ્ધ બને છે.

આ સાંભળીને પ્રશ્ન થાય છે: 'મામ્ સેવતે'માં આ 'હું' (માતા) કોણ છે? આ અનન્ય ભક્તિ કોને બતાવવાની છે? ભગવાનનું સ્વરૂપ સગુણ અને નિર્ગુણ બંને છે. સગુણ સ્વરૂપની પૂજા, જો કોઈ ઇચ્છા વિના કરવામાં આવે તો, તે પણ તે જ ધ્યેય તરફ દોરી જાય છે.

સંતો આ વાતને ઘટ્ટ ધી (સાકર) અને ઓગાળેલા ધી (નિર્ગુણ) ના ઉદાહરણથી સમજાવે છે. ઘટ્ટ ધી વધુ સ્વાદિષ્ટ અને દાણાદાર હોય છે. સાર સમાન હોવા છતાં, તેનું મૂર્ત સ્વરૂપ ભક્તોને વધુ આકર્ષક લાગે છે. તે વધુ સુલભ અને સ્વાદિષ્ટ છે.

14.27

બ્રહ્મણો હિ પ્રતિષ્ઠાહમ્, અમૃતસ્યાવ્યયસ્ય ચ | શાશ્વતસ્ય ચ ધર્મસ્ય, સુખસ્યૈકાન્તિકસ્ય ચ ॥૧૪.૨૭॥

કેમકે, એ અવિનાશી પરબ્રહ્મનું, અમૃતનું, શાશ્વત ધર્મનું તેમજ અખંડ એક રસ આનંદનું રહેઠાણ હું છું.

વ્યક્તિએ બિનશરતી ભક્તિ શા માટે કરવી જોઈએ તેનો આધાર સમજાવતા, ભગવાન કહે છે “અવ્યયસ્ય બ્રહ્મણઃ અમૃતસ્ય શાશ્વતસ્ય ધર્મસ્ય ચ એકાન્તિકસ્ય સુખસ્ય પ્રતિષ્ઠા અહમ્” ।

શ્રીભગવાન અહીં જાહેર કરે છે કે તેઓ અવિનાશી બ્રહ્મ (બ્રહ્મણ), અમરત્વ (અમૃતસ્ય અવ્યયસ્ય), શાશ્વત ધર્મ (શાશ્વતસ્ય ધર્મસ્ય) અને એકાંતિક સુખ (સુખસ્ય એકાંતિકસ્ય)નો આધાર છે. એટલે કે, હું તે અવિનાશી પરમાત્મા, અમૃત-સાર (અમરત્વ), શાશ્વત ધર્મ અને એકાંતિક (સંપૂર્ણ) સુખનો આધાર (પ્રતિષ્ઠા) છું.

અહીં, પરમાત્મા પોતાને અંતિમ લક્ષ્ય તરીકે રજૂ કરે છે, જે સગુણ અને નિર્ગુણ બંને છે. સાધક પોતાના મનને ગમે તે સ્વરૂપ પર કેન્દ્રિત કરે છે - કૃષ્ણ, રામ, કે અન્ય કોઈપણ સ્વરૂપ - તેમણે સમજવું જોઈએ કે તે પરમાત્મા છે, સત્, ચિત્ અને આનંદ સ્વરૂપ જ, પરબ્રહ્મ પરમાત્માના મૂર્ત સ્વરૂપમાં પ્રગટ થાય છે.

“ब्रह्म ही कृष्ण है और कृष्ण ही ब्रह्म है”- જ્યારે આ ભાવના સાથે ભૌતિક સ્વરૂપની પૂજા કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે પૂજા પણ સાધકને ગુણોથી પરે એક સ્થિતિમાં લઈ જાય છે.

આ દ્રષ્ટિકોણથી, બ્રહ્મ અને બ્રહ્માંડ, બ્રહ્મ અને કૃષ્ણ, અથવા કૃષ્ણ અને પરમાત્માના અન્ય સ્વરૂપો વચ્ચે કોઈ તફાવત નથી. જ્યારે કોઈ ભક્ત આ અભેદ ભાવનાથી પૂજા કરે છે, ત્યારે તે તેમના ભૌતિક સ્વરૂપમાં સમાન પરમાત્માનો અનુભવ કરે છે અને તે ગુણોના પ્રભાવથી મુક્ત થાય છે જે તેને સુખ અને દુઃખના બંધનમાં બાંધે છે. ભક્તિ એ પરમાત્મા સાથે સતત, પ્રેમાળ જોડાણ છે.

આ નિઃસ્વાર્થ ભક્તિ એ ભગવાન પ્રત્યેની એક પ્રકારની ભક્તિ છે. જેમ એક માતા પોતાના બાળકને તેના ભયાવહ રુદન સાંભળીને ઉપાડવા માટે મજબૂર થાય છે, તેવી જ રીતે પરમ ભગવાન પોતાના પ્રેમના પ્રભાવ હેઠળ પોતાના ભક્તને મળવા માટે મજબૂર થાય છે.

સંત તુકારામ મહારાજ તેમના અભંગમાં આ ભાવના વ્યક્ત કરે છે:

भक्तिरुण घेतलें माझें।
चरण गहाण आहेत तुझे॥
प्रेमव्याज देई हरी।
माझा हिशेब लवकर करीं॥
(सन्त तुकाराम, अभङ्ग)

આ અભંગમાં, સંત તુકારામ મહારાજ કહે છે, “હે પ્રભુ, હું તમારી ભક્તિનો ઋણી છું, જેના માટે મેં તમારા ચરણોમાં શરણાગતિ આપી છે. જો તમે આ ઋણ ચૂકવવા માંગતા હો, તો કૃપા કરીને મને તમારા પ્રેમ પર વ્યાજ આપો અને મારો હિસાબ ઝડપથી ચૂકવી દો.” આ સંતો અને ઋષિઓની સુંદર ભાવના છે જે આપણને એવી સ્થિતિમાં ઉન્નત કરે છે જ્યાં, વિશ્વમાં રહેતા હોવા છતાં, આપણે ગુણોને પાર કરી શકીએ છીએ અને પરમ આનંદનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ.

આ સાથે જ વિવેચન સત્રની સમાપ્તિ થઈ.

" ॐ શ્રી કૃષ્ણાર્પણમસ્તુ"

ॐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાસુ ઉપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં(યં) યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે
ગુણત્રયવિભાગયોગો નામ ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

આ રીતે ॐ, તત્, સત્-એ ભગવાનના નામોના ઉચ્ચારણ સાથે બ્રહ્મવિદ્યા અને યોગશાસ્ત્રમય શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતોપનિષદરૂપી શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદમાં "ગુણત્રયવિભાગયોગ" નામનો ચૌદમો અધ્યાય પૂરો થયો. ॥૧૪॥

અમે માનીએ છીએ કે તમને ચર્ચાની રચના વાંચીને આનંદ થશે. કૃપા કરીને નીચેની લિંકનો ઉપયોગ કરીને અમને તમારો પ્રતિસાદ આપશો.

<https://vivechan.learngeeta.com/feedback/>

વિવેચન-સારાંશ વાંચવા માટે આભાર.

અમે સર્વે ગીતા સેવકો, અનન્ય ભાવ સાથે પ્રયાસ કરીએ છીએ જેથી વિવેચનનો સાર તમારા સુધી શુદ્ધ સ્વરૂપે પહોંચે, છતાં પણ ભાષા કે વ્યાકરણ સંબંધી કોઈ ભૂલ હોય તો તે માટે અમે ક્ષમાપ્રાર્થી છીએ.

જય શ્રી કૃષ્ણ!

સંકલન: ગીતા પરિવાર - રચનાત્મક લેખન વિભાગ

દરેક ઘરમાં ગીતા દરેક કરમાં ગીતા!

Let's come together with the motto of Geeta Pariwar, and gift our Geeta Classes to all our Family, friends & acquaintances

<https://gift.learngeeta.com/>

ગીતા પરિવારની આ એક નવી પહેલ છે. હવે તમે વિવેચનોના ચુટ્યુબ વિડીયો તેમજ પીડીએફ જોઈ તથા વાંચી શકો છો. કૃપા કરીને નીચે આપેલ લિંકનો ઉપયોગ કરો.

<https://vivechan.learngeeta.com/>

॥ગીતા શીખો, શીખવો, જીવનમાં ઉતારો॥
॥ૐ શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥